

9.

KNOWLEDGE FLAME

E-ISSN: 3049-1541

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (KF-IMRJ)

(An International Indexed & Peer Reviewed Journal)

<https://knowledgeflame.in>

PRGI Reg. No. MAHMUL/2024/89852

बशीर बद्र यांच्या निवडक गझलांचे आकलन आणि अनुवाद: एक चिकित्सक
अभ्यास

प्रा. दीपक भगवानराव राखुंडे

मराठी विभाग

मत्स्योदरी महाविद्यालय, अंबड

dipakrakhunde197@gmail.com

प्रस्तावना :

भारतात सुफी संतांनी भ्रमंतीत आपली प्रार्थनागीते 'गझल' या काव्यप्रकारात रचली. तेराव्या शतकातील सुफी संप्रदायातील महत्त्वाचे संत ख्वाजा मोईनुद्दीन चिस्ती, तुघलक सल्तनतचा राजकवी अमीर खुसरो यांनी 'गझल' या काव्यप्रकाराचा अधिकाधिक वापर केला. शेवटचा मोगल बादशहा बहादूरशहा जफर याच्या दरबारात 'गालिब' हा शायर होता. गालिबने गझल या काव्यप्रकाराला जनसामान्यात रुजवले. आजही गालिबच्या गझल असो शेर असो लोक आवडीने वाचतात. थोडक्यात गझल हा काव्यप्रकार लोकांच्या गळी उतरवण्याचे श्रेय गालिबला जाते असे म्हटले तरी वावगे ठरणार नाही.

गझलेमध्ये साधारणपणे पाच ते पंधरा कडवे असतात. प्रत्येक कडवे हे दोन ओळींचा एक स्वतंत्र शेर असतो. गझलेतील दोन सारख्या चरणांना मिळून मिसरा म्हणतात. हिंदी उर्दू गझलकारामध्ये शीर्षस्थानी मिर्झा गालिब होती तदनंतर जॉब जफर निदा फाजली वसीम बरेली मोहम्मद अलवी राहत इंदौरी, बशर बद्र, गुलजार, जावेद अख्तर, मुनव्वर राणा तर मराठीत सुरेश भट, भिमराव पांचाळे, प्रदीप निफाडकर यासारख्या सिद्धहस्त गझलकारांनी मराठी-हिंदी-उर्दू गझलेत महत्त्वाचे योगदान दिले आहे, काही अजून देत आहेत.

बशीर बद्र यांचे हिंदी उर्दू गझलेत महत्त्वाचे योगदान:

प्रसिद्ध उर्दू गझलकार म्हणून बशीर बद्र यांचा नामोल्लेख केला जातो. त्यांचे शिक्षण अलिगढ मुस्लिम विद्यापीठात झाले. त्यांना त्यांच्या गझलेतील योगदानाबद्दल उर्दू भाषेतील साहित्य अकादमी पुरस्कारही मिळाला आहे. 2015 मध्ये प्रदर्शित झालेल्या 'मसान' या चित्रपटात बशीर बद्र यांचे शेर आणि गझल समाविष्ट केलेले आहेत.

बशीर बद्र यांच्या महत्त्वाच्या गझलांची आकलन आणि अनुवाद :

मूळ गझल - १

अच्छा तुम्हारे शहर का दस्तूर हो गया

जिसको गले लगा लिया ओ दूर हो गया
कागज मे दबके मर गये किडे किताब के
दिवाना बे पडे लिखे मशहूर हो गया
महलो मे हमने कितने सितारे सजा दीये
लेकिन जमी से चांद बहुत दूर हो गया
दादी से कहना इसकी कहानी सुनाइये
जो बादशाह इश्क में मजदूर हो गया

मराठी अनुवाद -

बरं तुमच्या शहराची प्रथा झाली
ज्याची गळाभेट घेतली तो दूर झाला

कागदात दाबून मेले किडे पुस्तकातील
वेडा न लिहिता वाचता प्रसिद्ध झाला

महालात आम्ही किती तारे सजवून ठेवले
पण जमिनीपासून चंद्र खूप दूर झाला

आजीला सांगा त्याची कथा ऐकव
जो राजा प्रेमात कामगार झाला....

उपरोक्त गजलेतून बशीर बद्र यांनी विरहाची भावना प्रकट केली आहे. त्यातून त्यांनी विविध प्रतिमांचा चपखलपणे वापर केला आहे. तसेच काही शेर यामधून उपहास व्यक्त केला. जे पाहिजे ते मिळत नाही. शेवटी प्रेमात काहीही होऊ शकते आणि मग वाटयाला निराशा येते. याचे जिवंत चित्रण त्यांनी या गजलेतून केले आहे.

मूळ गझल -२

लोग टूट जाते है एक घर बनाने मे
तुम तरस नही खाते बस्तिया जलाने मे
हर धडकते पत्थर को लोग दिल समजते है
कई उम्र बीत जाती है दिल को दिल बनाने मे
फाख्ता की मजबुरी ये भी कह नही सकती
कौन साप रखता है उसकी आशियानेमे.....

मराठी अनुवाद -

लोक थकून जातात एक घर बांधताना
तुम्ही दया दाखवत नाही वस्ती जाळताना

प्रत्येक स्पंदनाच्या दगडाला लोक हृदय समजतात आयुष्य निघून जाते हृदयाला हृदय बनवताना
पक्ष्याची लाचारी हे पण सांगू शकत नाही
कोण साप ठेवून जातो त्याच्या घरट्यात तो असताना..

प्रस्तुत गजझलेतून समाजातील काही महत्त्वाच्या बाबींवर बशीर बद्र यांनी वरखडे ओढलेले आहेत. काही गोष्टी आपल्याला सहज सोप्या वाटतात पण वास्तविक पाहता त्या सोप्या नसतातच ! एखादी गोष्ट करताना अनेक खास्ता खाव्या लागतात. आयुष्य संपून जातं. काही गोष्टी निस्तारताना परिस्थिती पुढे येवढे हतबल लाचार व्हावे लागते की, आपल्याला त्रास देणाऱ्याचा साधा नामोल्लेख उल्लेख करू शकत नाही. एकंदरीत समाजातील समाजकंटक, विकृतीमुळे चांगली माणसं अस्वस्थ होऊन जातात; हे या गजझलेतून स्पष्टपणे निर्देशित केले आहे.

मूळ गझल - ३

मुसाफिर की रास्ते बदलते रहे
मुकद्दर मे चलना था चलते रहे
मेरे रास्तो मे उजाला रहा
दिये उसकी आखो मे जलते रहे
कोई फूल सा हाथ कांधे पे था
मेरे पाव शोलो पे जलते रहे
ओ क्या था जिसे हमने ठुकरा दिया
मगर उम्र भर हात मलते रहे
लिपटकर चिरागो से वो सो गये
जो फूलो पे करवट बदलते रहे

मराठी अनुवाद

फिरस्त्यांच्या वाटा बदलत राहिल्या
प्रारब्धात चालणे होते चालत राहिले
माझ्या वाटेत उजेड होता
दिवे त्याच्या डोळ्यात पाजळत राहिले
कोणाचा फुलासारखा हात खांद्यावर होता
माझे पाय आगीत जळत राहिले
ते काय होते ज्याला आम्ही हाकलून लावले
पण आयुष्यभर हात चोळत राहिले
कवटाळून दिव्याला ते झोपून गेले
जे फुलावर कूस बदलत राहिले...

वरील गजझलेतून काही महत्त्वाच्या बाबींची चिंतन बशीर बद्र यांनी अतिशय सखोलपणे केले आहे.

आपल्याला जीवनात जे मिळतं त्या पाठीमागे कमालीचा संघर्ष असतो, कष्ट असते. आपल्यासाठी काही सुखाचे क्षण असतात पण त्या पाठीमागे कोणाचा तरी त्याग असतो. एकूणच प्रत्येक सुखामागे संघर्षाची किनार

असते. हे जीवनाचे तत्त्वज्ञान त्यांनी अधोरेखित केले आहे. काही गोष्टींकडे आपण दुर्लक्ष करतो आणि त्याचा आयुष्यभर पश्चाताप होत असतो. परिस्थितीचे गांभीर्य, जीवनाचे सार विविध शब्दकळा वापरून त्यांनी व्यक्त केले आहे.

मूळ गझल- ४

भूल शायद बहुत बडी कर ली
हम ने दुनिया से दोस्ती कर ली

तुम मोहब्बत को खेल कहते हो
हम ने बरबाद जिंदगी कर ली

शब की नजरे बचा के देख लिया
आँखो आँखो मे बात भी कर ली

हम नही जानते चिरागोने
क्यो अंधेरे से दोस्ती कर ली

धडकने दफन हो गयी होगी
दिल मे दिवार क्यो खडी कर ली....

मराठी अनुवाद -

चूक बहुदा खूप मोठी केली
आम्ही जगाशी मैत्री केली
तुम्ही प्रेमाला खेळ समजतात
आम्ही हयात उध्वस्त केली
रात्रीची नजर चुकून पाहिले
डोळ्या डोळ्यात बोलणी झाली
आम्हाला नाही माहित
दिव्यांनी का अंधाराशी मैत्री केली
स्पंदने पुरली गेली असणार
हृदयात भिंत का उभी केली

मैत्री, प्रेम, सामंजस्य या बाबी मनाला रिझवणाऱ्या आहेत. पण यात अडथळे आणणारे माहित झाले की मग मनाला वेदना होतात. हे सर्व बशीर बद्र यांनी वरील गजलेतून उपहासात्मक शैलीत व्यक्त केले आहे. प्रेमाला खेळ समजणाऱ्याला माहीत नसते की, प्रेमविराने त्यात उभं आयुष्य उध्वस्त केलेलं असतं. त्यामुळे मैत्री करणे ही आमची मोठी चूक आहे असा उपरोधिक सूर त्यांनी त्यातून व्यक्त केला आहे. शेवटी हृदयात भिंत का उभी केली?

हा प्रश्न खरोखरच अंतर्मुख करणारा वाटतो. दिव्यांचा उजेड अंधाराला दूर करणारा असतो पण दिव्यांनी अंधाराशी का मैत्री केली? हा प्रश्न मनाला सारखा टोचणारा वाटतो.

समारोप -

बशीर बद्र यांच्या प्रगल्भ विचारातून साकार झालेल्या गझलांमधून प्रेम, विरह, मानवता, जीवनाविषयी असलेला दृष्टिकोन, सामाजिक अस्थिरता, नैतिकता या बाबतीतील चिंतन खरोखरच खूप महत्त्वाचे आहे वेगवेगळ्या शब्द काढा प्रतिमा असे घनता त्यांच्या गजलेला समृद्ध करत गेले भाव-भावनांची आंदोलने अगदी चपखलपणे त्यांनी मांडले आहेत. एकंदरीत त्यांच्या गझला अनुभवसंपन्न वाटतात. या गझला उर्दू हिंदीतून त्या मराठीत अनुवादित करताना अगदी मनमुराद आस्वाद घेतला. उर्दू शब्दांची नजाकत खरोखरच कमालीची वाटली. सहजगम्यता, सडेतोड, चिंतनशीलता हे त्यांच्या गझलांची महत्त्वाची वैशिष्ट्ये आहेत.

संदर्भ ग्रंथ -

- १) सांगोलेकर, डॉ. अविनाश, मराठी गझल : प्रवाह आणि प्रवृत्ती, शब्दालय प्रकाशन, श्रीरामपूर
- २) साहिल, सुरेश, संपादक, कारवानी गझल
- ३) महाम्बरे, गंगाधर, मराठी गझल, उत्कर्ष प्रकाशन, पुणे
- ४) वाईकर, डॉ. विनय, आईना -ए- गझल, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे
- ५) बद्र, बशीर, मै बशीर हू, वाणी प्रकाशन, दिल्ली.